

Elman Nadžaković i Bedrija Hromić

HENI d.o.o., Zenica, Bosna i Hercegovina
elman.nadzakovic@gmail.com

Information Management/Information Technology Procurement,
Government of British Columbia (BC), Victoria, BC, Canada
hurija83@gmail.com

Manipulacija: ključ pobjede „kvazigospodara svijeta“

Sažetak

Ponekad je vrlo teško prepoznati manipulaciju, ali mnogi je ljudi mogu spoznati nakon što je provedena. Nažalost, stupanj manipulacije postao je toliko visok da se može reći kako je gotovo svaka aktivnost na neki način vezana uz nju. Pojedinci, obitelji, narodi, države, svi su pod utjecajem manipulacije „kvazigospodara svijeta“, koji djeluju pretežno iz vlastitih interesa i spremni su nepošteno djelovati kako bi ostvarili svoje ciljeve. Ipak, društvo i pojedinci koji teže ljudskom blagostanju mogu pronaći način da se izbore s manipulacijom. Prema tome, primarni je cilj ovog članka afirmacija borbe protiv manipulacije, posebno u slučaju Bosne i Hercegovine ali i cijeloga svijeta. Kako bi ostvario taj cilj članak predstavlja najvažnije karakteristike manipulacije. Prilikom znanstvenog obrazlaganja teme i dokazivanja postavljene hipoteze o manipulaciji i njenom utjecaju na društvo posebna je pažnja posvećena tipovima manipulacije te metodama i strategijama manipulacije. Na kraju članka predlažu se mjere koje, pomoću imunizacije, vode smanjenju podložnosti manipulaciji.

Ključne riječi: manipulacija, mediji, vlada, korporacije, društvo.

Uvod

Manipulacija je danas toliko rasprostranjena pojava da se može reći da je zastupljena u gotovo svakoj dimenziji društvenog života. Ovu pojavu karakterizira djelovanje usmjereno na tuđe odlučivanje, obično bez odobrenja te osobe. Takvo djelovanje obično djeluje zbunjujuće i motivirajuće na osobu. Takvi utjecaji na proces odlučivanja obično se ostvaruju moralno upitnim metodama i korištenjem različitih trikova: odvlačenjem pažnje, zbunjivanjem i iskušavanjem. Ovisno o kvaliteti korištenih trikova, manipulacija kao pojava pojavljuje se u gotovo neograničenom broju varijacija i oblika, a koristi se kao moćno oružje manipulativne propagande, psihoterapije, pa čak i obrazovanja. I zaista, sociolozi ističu da se efikasna promjena ljudskog odlučivanja i ponašanja ne može postići bez određenog stupnja manipulacije.¹⁴⁴ Cilj ovog članka je da, zbog njene važnosti, objasni manipulaciju i njenu ulogu u društvu. To predstavlja neiscrpnu temu i osnovu za provođenje istraživanja prikazanog u ovom članku. Prema tome, zadatak je ovog članka istražiti tekuće probleme i oblike manipulacije te njenog utjecaja na društvo i pojedince. U skladu s problematikom postavljena je temeljna hipoteza: usredotočivanjem na širenje znanja o manipulaciji stvaraju se temelji za kvalitetniju borbu protiv manipulatora i manipulacije, a kvalitetnija borba protiv manipulacije može dovesti do imunizacije ljudi na manipulaciju te, u konačnici, do blagostanja i poraza „kvazigospodara svijeta“.

Rezultatima istraživanja u ovom članku želi se doprinijeti širenju znanja o manipulaciji, odnosno daljnjem širenju znanja o metodama i strategijama manipulacije koje koriste „kvazigospodari svijeta“ kako bi se postiglo demokratsko društvo u Bosni i Hercegovini, ali i u svijetu.

Teorija fenomena manipulacije

Kroz povijest, kao i danas, manipulacija je vrlo zanimljiva pojava. Ona ne podrazumijeva ni prinudu ni precizna uvjeravanja, ali ni slične prevare. Veoma je raširena, a javlja se u gotovo svim sferama života. Na manipulaciju nisu imune ni politika, ni umjetnost, ni obrazovanje, pa čak ni međuljudski odnosi. Kako bi se razumjeli važni aspekti manipulacije te manipulacija kao jedinstvena pojava potrebno je razumjeti tri definicije manipulacije koje su razvili različiti autori. Joel Rudinov ističe da će većina ljudi razlikovati manipulaciju uvjeravanjem od manipulacije prisilom. Ističe sofisticiranost pojave i predlaže sljedeću definiciju: ukoliko osoba A pokušava utjecati na ponašanje osobe B obmanom ili korištenjem neke njene slabosti, vjeruje se da osoba A pokušava manipulirati osobom B.¹⁴⁵ Robert Goodin, koji se zanima za etički aspekt politike manipulacije, bavi se manipulativnim ponašanjem s ciljem ostvarivanja moći. On naglašava značajke trikova manipulacije i predlaže definiciju: „Jedna osoba manipulira drugom kada obmanama utječe na nju, izazivajući i druge da djeluju suprotno njenoj navodnoj volji.“¹⁴⁶ Michael J. Philips istražuje etičke aspekte manipulacije u oglašavanju i

144 Herbert C. Kelman, "Manipulation of Human Behavior: An Ethical Dilemma for the Social Scientist", *Journal of Social Issues* 21, (2/1965), str. 33.

145 Joel Rudinov, "Manipulation", *Ethics*, The University of Chicago Press, Vol. 88, (4/1978), str. 338-346.

146 Robert E. Goodin, *Manipulatory Politics*, Yale University Press, New Haven and London, 1980., str. 8-19.

ističe iracionalne motive svojstvene pojavi. Jasno je razumije i naglašava kako manipulacija nije uvjeravanje, ali ni obmana i predlaže definiciju manipulativnog oglašavanja kao napor koji uključuje oglašavanje kojim se pokušava mijenjati percepcija potrošača o proizvodu, ali koji ne uključuje sredstava obmane.¹⁴⁷ Svako od ovih razmišljanja naglašava različite aspekte i elemente manipulacije, koji uključuju sofisticiranost, trikove i iracionalne motive. Ove razlike onemogućavaju sumiranje suštine manipulacije u jednu jasnu i konačnu definiciju, stoga uvijek postoje primjeri manipulacije ili onoga što se intuitivno kategorizira kao manipulativno ponašanje, koji su u suprotnosti sa svakom od pojedinačnih definicija ili u najmanju ruku nisu uključeni u njih.¹⁴⁸

Dakle, za manipulaciju se može reći da je neuhvatljiva i nevidljiva pojava koja je prisutna u gotovo svakoj dimenziji društvenog života te koja se pojavljuje u gotovo beskonačno mnogo različitih varijacija i oblika, od nemoralne tehnike pregovaranja do psihoterapije, pa čak i medicine. Može poslužiti i kao efikasno oružje i propaganda budućih diktatora, a može poslužiti i kao posljednje sredstvo ugroženih u društvu, koji njome privlače pažnju na svoju patnju i bol. Ovisno o obliku, može ograničiti razmišljanje i odlučivanje mete (ograničena manipulacija), a može i otkriti nove horizonte meti, što dovodi do njenog promjene mišljenja ili odluke (široka manipulacija). Ukratko, manipulacija je veoma široka pojava.¹⁴⁹

Tipovi manipulacije

S obzirom na to da se manipulativno ponašanje temelji na ometanju odlučivanja druge osobe i to uglavnom bez njena odobrenja, prisile, nagovaranja ili prevare, kao pojava neuhvatljivo se nalazi u svojoj zoni što joj omogućuje pojavljivanje u gotovo beskonačno mnogo različitih oblika i varijacija. Budući da današnja otvorena društva jasno brane slobodu, autonomiju i nezavisnost pojedinaca postavlja se pitanje: „Jesu li u okrilju liberalne demokracije pojedinci slobodni birati svoje postupke?“, što je veoma važno za pitanje manipulacije danas. Dakle, po pitanju slobode izbora kod donošenja odluka, treba napraviti razliku između dvaju tipa manipulacije:¹⁵⁰

- Ograničena manipulacija. Ovaj oblik manipulacije ograničava mete njenim navođenjem mete prema specifičnoj opciji ili prema manjem broja opcija.
- Široka manipulacija. Ovaj oblik manipulacije otvara um mete te ju navodi da proširi „vidno polje“ prema otvorenim mogućnostima prilikom odlučivanja.

147 Michael J. Phillips, *Ethics and Manipulation in Advertising: Answering a Flawed Indictment*, Quorum, Westport, CT, 1997., str. 17.

148 Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies: Vol. 2: Hegel and Marx*, Routledge, London, 1945, 1996., str. 19.

149 Sapir Handelman, *Thought manipulation: The Use and Abuse of Psychological Trickery*, Greenwood publishing group, Santa Barbara, 2009., str. 153.

150 Ibid. str. 45.

Racionalan manipulator prilikom odabira strategije razmatra više načina utjecaja, od straha i zastrašivanja da sažaljenja i laskanja, te je uglavnom usmjeren prema učincima motivacije. Usredotočujući se na učinke motivacije, moguće je razlikovati dvije vrste manipulativnih strategija. Prva djeluje impulzivno, a druga planski (strateški).¹⁵¹

- Emocionalna manipulacija. Ova manipulacija usmjerena je k vođenju osobe, kako bi djelovala impulzivno, refleksno i automatski.
- Intelektualna manipulacija. Ova manipulacije usmjerena je k vođenju osobe, kako bi djelovala zbog određenih razloga i razumijevanja.

Važno je naglasiti da u obje vrste manipulacije sredstva mogu biti emocionalna, intelektualna ili i emocionalna i intelektualna, a razlika je samo u učincima motivacije. Dok je cilj emocionalne manipulacije zbunjivanje i ograničavanje osobe u ideji da ima logično objašnjenje za svoje postupke, intelektualna se manipulacija temelji na omogućavanju prikladnih i racionalnih objašnjenja kako bi se osoba ponašala kako manipulator želi. Kombinacijom načina s učincima, moguće je razlikovati četiri vrste manipulacije, prikazane u tablici 1.

Tablica 1. Tipovi manipulacije

	Emocionalni	Intelektualni
Ograničavajuće	Ograničavajuće emocionalne manipulacije	Ograničavajuće intelektualne manipulacije
Široke	Široke emocionalne manipulacije	Široke intelektualne manipulacije

Izvor: Sapir Handelman, (2009). Thought manipulation: The Use and Abuse of Psychological Trickery, Greenwood publishing group, Santa Barbara, p. 47.

Zbog već naglašene složenosti pojave ovaj model ne obuhvaća sve moguće manipulacije. Uz to, razlikovanje intelektualne i emocionalne manipulacije može biti izuzetno teško. Polazi se od pretpostavke da je riječ o racionalnom manipulatoru, to jest pretpostavlja se da u svakom slučaju postoji namjera manipulacije te da je manipulator unaprijed odlučio koje učinke motivacije želi postići (emotivne ili intelektualne). U stvarnosti je manipulacija dinamičan, složen i nepredvidiv proces pa je gotovo nemoguće obuhvatiti sve moguće situacije do kojih dolazi.

¹⁵¹ Ibid, str. 46.

Metode manipulacije

Danas mnogi misle da žive u demokratskom društvu, društvu u kojemu bi ultimativna moć trebala ležati u ljudima, a vođe koje ih predstavljaju bi trebale biti sluge koji ispunjavaju želje naroda i rade za opću dobrobit. Naravno, da bi izvršavali te obaveze odgovorno i mudro oni moraju imati preciznu sliku i razumijevanje događanja u svijetu, a sve s ciljem ispravnog usmjeravanja društva. Dakle, žila kucavica demokracije predstavlja slobodan i neometan protok informacija, ali i transparentnost djelovanja društva, osim u slučajevima gdje se neposredno ugrožava državna sigurnost. Porastom protoka i gustoće informacija nakon Drugog svjetskog rata došlo je do današnje situacije u kojoj samo nekolicina pojedinaca kontrolira protok informacija. Današnja situacija je takva da se mediji mogu karakterizirati kao poslušni sluge pojedinaca, što se protivi temeljima demokracije. Da bismo bolje razumjeli manipulaciju moramo ponajprije razumjeti metode manipulacije:¹⁵²

- Nadzor medija predstavlja prvi i najvažniji korak u nadzoru informacija, što je ključ uspješne manipulacije ljudima. Zabrinjavajuće je što megamedijske korporacije sve više pokrivaju cijeli svijet, čime se stvara osnova za ispiranje mozga i stvaranje neznalica.
- Televizija, iako ima predispozicije da bude u potpunosti pozitivna, u svom sadašnjem obliku predstavlja oblik koji uništava temelje demokratije.
- Moć jezika određuje stvarnosti i ponašanje ljudi. Poznati su slučajevi u kojima se „napad“ na neku zemlju naziva „oslobođenjem“; „rat je mir“. Sve su ovo poznati primjeri iz nedavne prošlosti, u kojoj su se nadzorom jezika zapravo nadzirale ljudske misli i razmišljanje. Dakle, kontrola jezika i ukidanje odabranih riječi predstavlja preduvjet za nadzor ljudi.
- Patriotizam, pojednostavljeno promatrano predstavlja solidarnosti ljudi i zemlje, ali u stvarnosti patriotizam vrlo često predstavlja jednu od osnovnih metoda manipulacije ljudima u službi vlade, što ne mora biti u njihovom najboljem interesu. Sve dok su ljudi patriotski orijentirani, oni će prelaziti preko grijeha svoje vlade, kako prema svom narodu, tako i prema drugim narodima. Na patriotizam se danas veoma često pozivaju političari kada neko dovodi u pitanje legitimnost njihovog djelovanja ili djelovanje vlada koje predstavljaju. Pozivanje na patriotizam danas je prisutno u skoro svim zemljama svijeta. To je slučaj i u Bosni i Hercegovini, u kojoj se mnogi političari iz entiteta Republike Srbije, zaustavljajući put Bosne i Hercegovine prema Europskoj uniji, opravdavaju patriotizmom prema Republici Srbiji i zaustavljaju taj put iako je on u interesu i ljudi iz Republike Srbije.
- Odvajanje činjenica predstavlja klasičan postupak održavanja i nadziranja misli naroda koji koriste vlade i mediji. Odvajanje činjenica je posebno lako s televizijom.
- Religije i kultovi, kao pristupi filozofiji života, kroz povijest su se koristili za manipulaciju te su dovodili do ubojstava, mučenja, seksualnog zlostavljanja, zlostavljanja djece, samoubojstava,

¹⁵² John Smith, "Manipulation of The People - The Rudiments of Propaganda", <http://www.energygrid.com/media/2003/09ap-manipulation.html> Pristup: 29. 1. 2015.

srama, ljutnje, perverzija, neprijateljstava, jada i ropstva više nego bilo koji drugi oblik manipulacije. Sve s predznakom „fundamentalistički“ znači da je pred ljude postavljena ideologija kao recept za pojedinačne i masovne zločine. Primjera manipulacije religijom ima i danas, a svjež primjer predstavlja nedavni rat u Bosni i Hercegovini, u kojemu je religija imala funkciju istrebljenja jednog naroda. Na temelju religije opravdava se i genocid nad bošnjačkim narodom u Bosni i Hercegovini.

- Kruto je obrazovanje temelj manipulacije obrazovanima. Zabluda je da se samo neobrazovanima može manipulirati, neki čak smatraju da se obrazovanima može puno lakše manipulirati jer su educirani za obradu puno informacija te stoga vrlo često prestaju biti kritični i skloni kriticizmu. Obrazovani uglavnom imaju potrebu tražiti više mišljenja o svemu, a kako je danas obrazovni krojen po mjeri korporacija i vladine propagande studenti, koji su u prošlosti bili nositelji revolucija i društvenih promjena, danas uče prihvaćati društvo u kojemu vladaju korporacije, loše strane patriotizma i učinaka institucija.
- Korporacijsko ropstvo podrazumijeva malu diktaturu korporacija, koje prisiljavaju ljude na prekovremeni rad za relativno malu zaradu. Danas većina ljudi u svijetu radi za različite korporacije, a kako se nalaze u diktatorskom okruženju, veoma im malo vremena ostaje za razmišljanje o stanju društva i svijeta u kojem žive. Na ovaj način ljudi se navikavaju da se njima manipulira, što ih u suštini čini podložnim manipulaciji vlasti, a time postaju robovi sustava. Iako neki smatraju da mogućnost dugotrajnog i intenzivnog rada podiže životni standard pojedinaca, što je dobra stvar za društvo, to ipak u određenoj mjeri predstavlja manipulaciju društvom, a u demokraciji narod treba osvijestiti ovu činjenicu.
- Strah je jedan od najboljih načina nadzora ljudi. Tu su strah od nasilja, bijede, oskudice, neodobravanja, ismijavanja, promjena i ostale vrste straha. On se koristi za manipulaciju ljudima u svakodnevnom životu. Iz straha od bolesti ljudi se podvrgavaju opasnim i skupim medicinske terapijama, kupuju skupu kozmetiku i odjeću jer su „ljudi zbog ljepote voljeni“. U principu, strah je najbolja motivacija za državnu, korporativnu i vjersku manipulaciju.
- Prema pravilu Josepha Goebbelsa: „Nikada ne priznati laž, jednostavno je ponavljati“, ponavljanje laži uvelike pomaže vladama širom svijeta u obmani svojih građana. Ponavljanje laži predstavlja razlog zašto je 70% Amerikanaca vjerovalo da je za napade 11. rujna odgovoran Irak, usprkos dokazima koji su ukazivali na suprotno. Slična je bila situacija u Velikoj Britaniji kada je Blair ponavljao da u Iraku postoji oružje za masovno uništenje i da je „ispravno“ ilegalno prodrijeti na drugu suverenu državu. Kada je otkriveno da u Iraku ne postoji oružje za masovno uništenje, Blair je počeo ponavljati novu laž u kojoj je svijet sigurniji, no to se u konačnici nije potvrdilo.
- Skrivanje istine unutar laži predstavlja vrlo koristan način za zataškavanje laži. Laž koja ide uz istinitu informaciju predstavlja se kao istina. Vlade se ovom metodom uvijek mogu ograđivati da su cijelo vrijeme govorile istinu.

- Nepotrebna tajnost informacija, to jest uskraćivanje informacija koje nisu neophodne u svrhu nacionalne sigurnosti, vojna tajnost, zaštita naroda ili države, omogućavaju vladi da zloupotrebi informacije. To se svakodnevno događa u kvazidemokracijama, u kojima si vlade daju za pravo skrivati informacije. Tajnovitost se vrlo često opravdava ratom, terorizmom i sličnim pojavama, ali treba imati na umu da držanjem javnosti u mraku i demokracija postaje zatamnjena.
- Klevetanje neprijatelja predstavlja klasičnu metodu manipulacije, opravdavanja neprijateljskog tretmana prema unutrašnjim i vanjskim neprijateljima. Tako se raspačavači droge, ubojice, diktatori, azilanti i drugi ljudi u drugim zemljama vrlo često dehumaniziraju radi opravdanja vlastitog nečovječnog postupanja i ubojstva za koja su odgovorni vlada, društvo i pojedinci. Na primjer, Irački su vojnici u ratu u Kuvajtu lažno optuživani za masovna ubojstva novorođenčadi u inkubatorima kako bi se opravdala masovna ubojstva američke vojske. Dehumanizacija također koči svaki pokušaj razumijevanja motiva i osjećaja neprijatelja te se na ovaj način sakriva vlastito učestvovanje i/ili učestvovanje vlastite vlade u akcijama neprijatelja.
- Evazijom (izbjegavanjem) odgovornosti današnji političari, kako u Bosni i Hercegovini tako i u svijetu, točno znaju kako se izvući iz neugodne situacije podmetanjem drugima. Gospodari manipulacije odlični su u zamagljivanju situacije izbjegavanjem odgovornosti pa se ljudima neprekidno manipulira i predstavlja se slika u kojoj je problem u svima osim u političarima i/ili korporacijama.
- Kontrola izvjestitelja (novinara) jedan je od najjednostavnijih načina za nadzor informacija, posebice kontrolom novinara koji imaju pristup izvoru informacija. Na primjer, prilikom invazije na Irak svi su bili pozvani da izvještavaju o invaziji osim pacifista. Drugi način manipulacije novinarima predstavlja vojna zaštita novinara, čime oni postaju potpuno ovisni i zahvalni vojsci jer ih štiti u neprijateljskom okruženju. Dakle, teško da će netko kritizirati ruku koja ga štiti i hrani.
- Oglašavanje/odnosi s javnošću danas predstavljaju svakodnevnicu pa tako ljudi rastu i žive u okruženju zasićenom korporacijskim oglašavanjem i odnosima s javnošću. Kao da se očekuje manipulacija u kupovini, trošenju ili čemu drugom. Većina oglasa danas želi potaknuti ljude emocionalnim odgovorom, a ne navođenjem na razmišljanje. Nažalost, ova tehnika se ne koristi samo prilikom prodaje proizvoda ili usluge, već ju koriste i vlade i korporacije kako bi prodale ideje i pogled na svijet koje podržavaju.
- Zaduženim ljudima i narodima daleko je lakše manipulirati, nego s ljudima koji nisu dužni i zaduženi. Njima je lakše manipulirati jer su zaduženi članovi društva toliko zauzeti otplaćivanjem svojih zaduženja da jednostavno nemaju vremena, energije ili sklonosti tražiti promjene. Prosječnu osobu namjerno potiču na zaduživanje i bliskost bankrotu jer na taj način postaje rob sustava. Robovi traže promjene sustava samo kada mogu zamisliti slobodu,

a rob koji nema predodžbu o slobodi ne potrebuje mnogo kontrole ili kohezije. Ovaj oblik manipulacije odnosi se i razvijene zemlje koje druge narode nemilosrdno koriste kako bi porobile nerazvijene zemlje i iz njih ukrale resurse.

- Potrošnja je postala omiljeni hobi većine današnjih mladih osoba. Ljudi se navlače na potrošnju i uvjeravaju da su nezadovoljni je nemaju najnoviji automobil ili mobilni telefon. Materijalizam slabi demokratski proces iz dvaju razloga: prvo, korporacijski model postaje društveno dominantan, i drugo, širenje konzumerizma je destruktivno prema okolišu i društvenoj zajednici, kako u zemlji tako i u inostranstvu. Konzumerizam je postao toliko ukorijenjen u moderni društveni nadzor da ga je teško više dovoditi u pitanje.
- Mašta i zabava omogućavaju da glavni uzori postanu filmske i glazbene zvijezde. Danas ljudi provode mnogo sati dnevno gledajući televiziju i pretjerano igrajući računalne igre. Dakle, zabava je postala ljudima dostupna, a održavanjem statusa quo olakšava se zadatak manipulacije.
- Droga i alkohol nude se ljudima kao „izlaz“ iz nezadovoljstva i nesreće, a njima se često umanjuje želja za demokratskim promjenama u društvu. Današnja prekomjerna potrošnja alkohola, lijekova i antidepresiva dostigla je razmjere epidemije. Droge kao što su halucinogeni često pojačavaju percepciju događanja u svijetu, ali samo ukoliko se uzmu u pravom kontekstu, a ne kao bijeg od realnosti. Ipak, daleko veći broj ljudi uzima droge kako bi zamaglili svoju percepciju stvarnosti, što u konačnici održava status quo i umanjuje mogućnost promjena.
- Romantika i seks uvijek su imali ogroman i zdrav utjecaj na društvo, ali kada se ove dvije želje stave pod nadzor korporacija ljudski se prirodni instinkti koriste za snažno manipuliranje ljudskim ponašanjem.
- Lažni autoritet koji se tvori kod ljudi često vodi prema manipulaciji zbog koje prihvaćaju greške i mire se s njima. Na primjer, svake godine u Sjedinjenim Američkim Državama, 113.000 ljudi umire od nuspojava lijekova ili pogreški kod propisivanja lijekova, ali ipak većina ne želi osporiti mišljenje liječnika. Ne samo da se boje osporiti autoritet, već prešutno vole biti suglasni.
- Nacionalna sebičnost. Narodi su po prirodi egocentrični, a ono što bi se moglo označiti kao „odbrana“ ili „rat protiv terorizma“ također se može označiti kao „napad“ i „imperijalistička ekspanzija“. Na primjer, kada bi Iran ili Sjeverna Koreja ustrajali na smještanju svojih vojnih baza u Meksiku to bi izazvalo nacionalno negodovanje u SAD-u, što nije slučaj sa smještanjem vojnih baza SAD-a širom svijeta. Na ovaj način, ljudi, korporacije i vlade ostaju slijepe na svoje postupke, a ljudima manipuliraju kako bi se podržala „odbrana“, koja je u suštini „napad“. Jak osjećaj nacionalizma uključuje i nijekanje. George Orwell jednom je napisao, „Nacionalisti ne samo da ne odobravaju zločine koje čini njihova strana, oni

imaju značajan kapacitet da čak i ne čuju za njih.“ Vrlo je svjež primjer najveća masovna grobnica na Balkanu, Tomašica u Bosni i Hercegovini, za čije je otkrivanje bila potrebna dvadeset i jedna godina. Lokalno je stanovništvo u blizini masovne grobnice dva desetljeća skrivalo zločin i „nije čulo za grobnicu“. Svjež primjer predstavlja i nijekanje genocida koji se dogodio u Srebrenici 1995. godine. Tada su zbog vlastite sebičnosti akademski, politički, ali i vjerski predstavnici srpskog naroda u BiH nijekali genocid te kazali da se „u Srebrenici nije dogodio genocid, nego zločin“, što, nažalost, u velikoj većini misle i obični pripadnici srpskog naroda u BiH.

- Stvaranje lažne povijesti. George Orwell jednom je rekao: „Onaj tko upravlja prošlošću stvara budućnost.“ Povijest svaki put iznova pišu vlade, korporacije, religije i filmski stvaraoci kako bi manipulirali narodom.
- Fizičko zastrašivanje koristi se ako ni jedna od gore navedenih tehnika nije uspjela. U tom slučaju „demokracija“ može posegnuti za fizičkim zastrašivanjem.

Sve ove metode i situacije koriste se za manipulaciju društvom. Naravno, neki tvrde da je potrebno ponekad manipulirati ljudima kako bi ljudi ispunili svoje „funkcije“ ili „uloge“ u društvu, to jest dali svoj život korporacijama, uredno otplatili zaduženja i bez pogovora otišli u rat kao žrtvena janjad da „brane“ svoju zemlju. U slučaju da ne ispune svoju društvenu ulogu, korporacijski svijet bi se raspao, banke bi mogle izgubiti mogućnost naplate imaginarnog novca i mnogo manje nevinih žena, muškaraca i djece moglo bi nastradati. Ono što neki nazivaju pozitivnom ili ključnom ulogom manipulacije ili propagande i dalje oduzima demokratsku moć ljudima i daje ju nekolicini, što je suprotno idealu demokracije u kojoj ljudi imaju moć i donose odluke. Kako bi se očuvalo vrijednost demokracije mora se smanjiti razina manipulacije u ljudskim životima svjesnim djelovanjem u interesu zajednice.

Najučinkovitije strategije manipulacije

Kako bi uspješno manipulirali ljudima i uspostavili svoju moć, „kvazigospodari svijeta“ razvili su učinkovite strategije manipulacije, posebno manipulacije koja dopire do ljudi kroz medije. Strategije su tako dobro razrađene da se čak i zemlje s najboljim sustavima obrazovanja teško odupiru moći manipulacije i vrlo često podliježu teroru „kvazigospodara svijeta“. Mnoge stvari, svima dostupne kroz medije i svakodnevne vijesti, vrlo se malo razumiju i objašnjavaju. Prema tome, posao medija vrlo često nije u funkciji obavještavanja, nego u funkciji dezinformiranja pa se vrlo često, gotovo svakodnevno, događa da se pažnja javnosti skreće s važnih pitanja i promjena o kojima odlučuju političke i ekonomske elite plasiranjem beznačajnih informacija. Novinari koji imaju pristup vladinim i korporacijskim izvorima moraju ih održati na svojoj strani tako što ne izvještavaju ništa negativno o njima ili njihovim organizacijama. U zamjenu za ovaj oblik odanosti povremeno im

pružaju dobre priče, povjerljive podatke i pristup posebnim intervjuima. Neslužbene informacije ili otkrivanje povjerljivih podataka zbog toga ostavljaju dojam istraživačkog novinarstva, no u stvarnosti su često strateški potezi kojima upravljaju ljudi na položajima moći.¹⁵³

Prema tome, deset najefikasnijih suvremenih strategija manipulacije, koje preko medija koriste „kvazigospodari svijeta“ zapravo su svakodnevno dostupne i lako prepoznatljive.¹⁵⁴

- Strategija odvratanja pažnje. Strategija odvratanja pažnje primarni je element društvene kontrole pa se gotovo svakodnevno negdje na svijetu javnosti skreće pažnja s važnih pitanja i promjena na beznačajne informacije. Ovaj je oblik manipulacije od suštinskog značaja za sprječavanje javnog interesa o osnovnim znanjima o znanosti, ekonomiji, psihologiji, neurobiologiji i kibernetici. Može se gotovo reći da danas svijet funkcionira na principu odvratanja pažnje, to jest udaljavanja javnosti od pravih društvenih problema prema onim nevažnim. Dakle, ljudi su neprekidno pod određenim pritiskom kako bi bili toliko zauzeti da nemaju vremena za razmišljanje. U stvarnosti Bosne i Hercegovine, ovaj oblik manipulacije dostigao je vrhunac. Ljudi su toliko zauzeti vlastitom borbom za preživljavanje da jednostavno nemaju ni vremena ni znanja baviti se socijalnim i društvenim problemima Bosne i Hercegovine. To, naravno, iskorištavaju „elite“.
- Strategija „stvari problem, a zatim ponudi rješenja“. Ova strategija se također naziva i „problem-reakcija-rješenje“. Stvaranjem problema dovodi se do situacije koja izaziva reakcije, što predstavlja osnovni princip ovog modela. Na primjer, dopušta se jačanje nasilja ili terorističkih napada kako bi se od javnosti dobilo dopuštenje za stvaranje zakonskih rješenja koja štete ljudskih prava i sloboda. Također, stvaranjem ekonomske krize stvara se temelj za smanjenje socijalnih prava i smanjenje javnih usluga, a sve kako bi se održali interesi „kvazigospodara svijeta“.
- Strategija postepenih promjena. Prihvatanje neprihvatljivog moguće je samo postepenim uvođenjem primjena, „kap po kap“ kroz duži niz godina. Na primjer, tijekom 1980-ih i 1990-ih godina stvoren je radikalno novi društveno-ekonomski sustav (neoliberalizam). Minimiziranjem države, privatizacijom, stvaranjem nesigurnosti, fleksibilnosti, masovne nezaposlenosti, smanjenjem plaća i gubljenjem jamstva za život dostojan čovjeka nastale su promjene koje bi dovele do revolucije da su nastale istovremeno.
- Strategija odlaganja. Drugi je način prihvaćanja nepopularnih odluka taj da ih se predstavi kao „bolne i neophodne“, kako bi se steklo javno prihvaćanje za buduću primjenu. Lakše je prihvatiti buduće nego trenutno žrtvovanje jer promjena ne nastaje odmah, a u javnosti (masi) uvijek postoji tendencija očekivanja da će „sve sutra biti bolje“, stoga postoji mogućnost

153 David Ricci, *The Transformation of American Politics: The new Washington and the rise of think tanks*, Yale University Press, New Haven CT, 1993, str. 99.

154 Noam Chomsky, „Top 10 media manipulation strategies“, http://theinternationalcoalition.blogspot.com/2011/07/noam-chomsky-top-10-media-manipulation_08.html Pristup: 30. 1. 2015.

izbjegavanja potencijalnog žrtvovanja. Na ovaj se način daje javnosti više vremena za privikavanje na ideju o promjeni.

- Izlazak pred javnost korištenjem dječje sugestije. Većina oglašavanja široj javnosti koristi govor, argumente, ljude te posebno dječju intonaciju. Često se koriste dječja naivnost, čistoća i nevinost, kao da je gledatelj malo dijete ili osoba s poteškoćama u razvoju. Može se primijetiti da se, što se više pokušava manipulirati javnošću, više koristi ton djeteta i dijete uopće.
- Korištenje emocija. Korištenje emocija predstavlja klasičnu tehniku izazivanja prekida racionalne analize, a u konačnici i osjećaja pojedinca.
- Držanje javnosti u neznanju i osrednjosti. Nekvalitetno obrazovanje posebno doprinosi javnosti nesposobnoj za razumijevanje tehnologije i metoda koje se koriste za nadzor i upravljanje.
- Poticanje javnosti da bude zadovoljna osrednjošću. U javnosti se promiče vjerovanje da je u modi biti glup, vulgaran i neobrazovan, što posebno dolazi do izražaja u Bosni i Hercegovini, gdje je danas zadovoljavajuće biti osrednji i ne pokušavati izići iz tog stanja.
- Jačanje samokritike. Omogućuje se pojedinačna krivnja zbog neuspjeha vlastite inteligencije, sposobnosti ili napora. Dakle, umjesto pobune protiv ekonomskog sustava, pojedinac će kriviti sebe, što u konačnici stvara depresiju kod ljudi, a jedan od učinaka je i sprječavanje vlastitog djelovanja.
- Poznavanje pojedinaca bolje no što oni sami sebe poznaju. Posljednjih pedeset godina, ubrzani napredak znanosti stvorio je sve veći jaz između znanja javnosti i onih kojima vlada dominantna elite. Zahvaljujući biologiji, neurobiologiji i primijenjenoj psihologiji, „sustav“ je ostvario sofisticirano razumijevanje ljudskih bića, s fizičkog i psihičkog gledišta. Sustav danas bolje poznaje običnog čovjeka nego što on sam sebe zna, što znači da, u većini slučajeva, sustav ima veću kontrolu i moć nad pojedincima.

Imunizacijom do smanjenja podložnosti manipulaciji

U stvarnosti je relativno lako smanjiti podložnost manipulaciji. Spoznajom i prihvaćanjem činjenice da manipulacija postoji, ali i nastojanjem da se ona odbaci, ljudi se mogu pobuniti protiv onoga što rade ostali. Međutim, to je vrlo mala cijena koju treba platiti, s obzirom na to da su demokracija i sloboda budućih generacija ugrožene. Manipulacija može biti endemska u društvu, ali sljedeći koraci bit će dovoljni da se pojedinci i grupe imuniziraju protiv utjecaja „kvazigospodara svijeta“.

Medij koji najviše doprinosi izobličavanju društva i manipulaciji ljudi je televizija. Načinom prijenosa informacija, razdvajanjem činjenica i slika, podložnošću vladinoj i korporacijskoj propagandi ovaj medij i najozbiljnije situacije, poput rada, pretvara u zabavu. Zbog svoje prisutnosti u svakom domu, televizija je postala primarni alat za društvenu manipulaciju.

Pored televizije, dnevne novine, časopisi i radio također predstavljaju iskrivljenu sliku svijeta u kojemu danas živimo. Zapravo ne postoji medijska raznolikost pa svi predstavljaju iste informacije. To se posebno odnosi na razvijene zemlje, ali nisu isključene ni zemlje u razvoju. Alternativni časopisi predstavljaju vrlo dobru zamjenu za dnevne časopise, na koje potpuno utječu vlade ili korporacije.

Internet je mjesto gdje se mogu naći informacije o događanjima u svijetu, a možda je najvažnije od svega da internet omogućava veliku raznolikost mišljenja. Dakle, informacije treba tražiti na internetu i to isključivo iz više izvora. Izbjegavati dnevne vijesti jer vrlo često služe za skretanje pažnje sa značajnijih informacija. Istraživanjem različitih izvora s interneta čitatelj će osigurati više preciznih demokratskih i globalno orijentiranih informacija, a manje nacionalističke perspektive koja služi isključivo interesu određenih grupa, pojedinaca ili korporacija.

Važno je zaustaviti podjele među ljudima i istinski se brinuti o humanosti prema njima bez obzira na rasnu pripadnost i porijeklo. Danas se mnoge zemlje skrivaju iza zida patriotizma, zida koji doprinosi jedino dehumanizaciji čovječanstva. Svi moraju shvati da su svi ljudi, bez obzira na vjerovanje, religiju, pripadnost i druge podjele jednaki i da zaslužuju ista prava. Stoga, zašto bi bogati iskorištavali siromašne i zašto bi siromašni trebali dobivati milostinju bogatih, kada su svi ljudi samo privremeni korisnici planeta Zemlje.

Možda je najvažnija odluka koju može donijeti pojedinac ona da postane politički aktivan i uključen u politička zbivanja. Izlazak na glasanje predstavlja dobar početak političke aktivnosti jer je današnja situacija alarmantna. Iako demokracija podrazumijeva volju većine nad onom manjine, zbog neizlaska na izbore velikog broja građana manjina vlada većinom. To je slučaj u Bosni i Hercegovini već duži niz godina, što je dovelo zemlju do krize iz koje gotovo da nema izlaza. Biti politički aktivan znači i mogućnost lobiranja kod svog lokalnog zastupnika ili parlamentarca kako bi se uklonila nepravda u društvu.

Iako se kroz moderno obrazovanje ljudi pripremaju na manipulaciju pa se tako stvaraju kadrovi koji dobrovoljno pristaju da se njima manipulira, osnovna ideja ljudskog razvoja kroz povijest počiva na Kuranskom ajetu „Uči, čitaj...“, što znači obrazuj se, istražuj, spoznaj. Dakle, i pored sustavnog obrazovanja ljudi se moraju neprekidno obrazovati educiraju, učiti uče kako da razmišljaju, a ne samo da prihvataju ponuđene informacije.

Osloboditi se dugova nije uvijek jednostavno. Ali ako je moguće, čak i ako su potrebne žrtve da se to učini, bolje je ne dugovati (kroz kredite, hipoteke, zaduživanje...) jer kroz zaduživanje čovjek postaje „rob“. Mnogi nemaju izbora jer je posrijedi borba za opstanak, ali postoji i veća grupa ljudi koja pod utjecajem promidžbe kupuje i troši na veće i brže automobile, veće kuće, novije televizore i druge, često nepotrebne, stvari.

Novac je valuta moći i korištenjem standardnog bankarskog novčanog sustava „kvazigospodarima svijeta“ daje se moć. Najbolji primjer predstavlja velika ekonomska kriza do koje je došlo posljednjih godina, a koja je nastala zbog pohlepe pojedinaca i korporacija. Iako su značajno doprinijeli nastanku krize oni zbog svoje moći i dalje upravljaju i manipuliraju društvom. Zbog toga su države morale intervenirati i ispravljati pogreške korporacijske pohlepe. Dakle, s obzirom da novčani sustav predstavlja ugovorni aranžman između dvaju entiteta, trebalo bi koristiti sustav koji služi isključivo interesima naroda i zajednice, a ne pojedincima i korporacijama.

Jedan od najtežih temeljnih koraka prema zaustavljanju manipulacije je „oslobađanje uma“. Oslobađanje uma dolazi kombinacijom samoobrazovanja, usredotočivanja i samouvjeravanja, a to znači da um koji sam sebe poznaje zna i kako se osloboditi, a zna i kada se njime manipulira. Činjenica je da oni koji imaju duhovnu snagu i svjesno se preispituju mnogo lakše prepoznaju da im netko laže ili pokušava njima manipulirati.

S obzirom da oni koji su na vlasti krše ljudska prava i slobode dužnost je svakog pojedinca uzvratiti sudskim putem i brani ljudska prava i slobode. Sudovi postaju jedina preostala mjesta na kojim se može osporiti sustav jer nekad efikasni masovni prosvjedi više nisu učinkoviti kao nekada. Dakle, ne smije se dozvoliti da oni na vlasti gaze po ljudima jer ako to učine jednom pojedincu onda će to učiniti i svima, što će izazvati lančanu reakciju i društvenu katastrofu.

Iako prosvjedi izgledaju znatno manje učinkoviti, što se dokazalo i 2014. godine s „februarskim protestima“ u Bosni i Hercegovini, oni ipak imaju važnu ulogu pri ujedinjenju ljudi pa zbog toga treba prosvjedovati u svakoj prilici. Ljude ništa ne nadahnjuje više od zajedničkog marša u dobrom društvu.

Bitno je povezivanje i zbližavanje s ljudima jer proces borbe protiv manipulacije gotovo je neizdržljiv za pojedinca, a svi su jači u grupi. Dakle, povezivanje, zbližavanje i jačanje zajednice, obitelji i ljudi uopće značajno će olakšati borbu protiv manipulacije.

Zaključak

U svim grupama, od bračnih parova do naroda i država, ljudi utječu jedni na druge. Mnogi su utjecaji beznačajni, no pored njih postoje i utjecaji koji se moraju jasno osuditi te protiv kojih se ljudi moraju boriti jer su oblik manipulacije koji značajno utječe na sve društvene tokove. Iako danas „kvazigospodari svijeta“ koriste različite metode i strategije manipulacije ljudima, društvom, pa čak i državama, najznačajnije su sustavne manipulacije koje su utkane u obrazovni i društveni sustav. Na temelju toga postavlja se pitanje želi li netko stvoriti generacije „robova“ koji nisu sposobni za razmišljanje? Ipak, manipulacija ne postoji od jučer, ona linearno raste s povećanjem interesa pojedinaca i korporacija, a i dalje će rasti sve dok ljudi ne počnu razmišljati.

Danas je u Bosni i Hercegovini, kao i u svijetu, problem manipulacije posebno izražen. No manipulatori dobro poznaju svoj posao, kao i metode i strategije manipulacije, te ne prezaju da maksimalno manipuliraju ljudima i državom. Bez obzira na to koliko se pojedinci bore s osnovnim životnim potrebama i preživljavanjem, interesi pojedinaca i korporacija ostaju na prvom mjestu. Stoga se ni država, a ni parlamenti, ne mogu izboriti s interesima korporacija kako bi olakšali život stanovnika Bosne i Hercegovine. Iako su mnogi članovi društva svjesni postojanja manipulacije ipak se prepuštaju njenom utjecaju i dopuštaju manipulatorima da i dalje pobjeđuju i negativno utječu na ljudski život.

Ipak, primjenom predloženih mjera imunizacije protiv manipulacije u velikoj je mjeri moguće ostvariti imunost se na sve društvene manipulacije. Ključ je stvoriti kritičnu masu od oko pet posto ljudi koji moraju obnoviti ljudska prava. U slučaju da se ljudi i dalje nastave razbacivati demokracijom i prepuste se manipulaciji, jednog dana svi će se probuditi u diktaturi, što se može dogoditi i prije nego što se misli. Dakle, što je globalizacija, što je jedna vlada, što je jedan jezik, što su jedno razmišljanje i jedno mišljenje? Gdje sve to vodi? Izbor je u rukama svakog pojedinca.

Literatura

- David Ricci, *The Transformation of American Politics: The new Washington and the rise of think tanks*, Yale University Press, New Haven CT, 1993.
- Herbert C. Kelman, "Manipulation of Human Behavior: An Ethical Dilemma for the Social Scientist", *Journal of Social Issues* 21, (2/1965)
- Joel Rudinow, "Manipulation", *Ethics*, The University of Chicago Press, Vol. 88, (4/1978)
- John Smith, "Manipulation of The People - The Rudiments of Propaganda", <http://www.energygrid.com/media/2003/09ap-manipulation.html> Pristup: 29.01.2015.
- Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies: Vol. 2: Hegel and Marx*, Routledge, London, 1945, 1996.
- Michael J. Phillips, *Ethics and Manipulation in Advertising: Answering a Flawed Indictment*, Quorum, Westport, CT, 1997.
- Noam Chomsky, "Top 10 media manipulation strategies", http://theinternationalcoalition.blogspot.com/2011/07/noam-chomsky-top-10-media-manipulation_08.html Pristup: 30.01.2015.
- Robert E. Goodin, *Manipulatory Politics*, Yale University Press, New Haven and London, 1980.
- Sapir Handelman, *Thought manipulation: The Use and Abuse of Psychological Trickery*, Greenwood publishing group, Santa Barbara, 2009.

Manipulation: The Key Success of the World's Quasi Lords

Abstract

It is very challenging to recognize manipulation as such; however, once humanoids become aware of it, they realize that they were subjected to manipulation. Sadly, the degree of manipulation is skyrocketing to the point that someone could argue that almost all activities are more or less manipulated. Individuals, families, nations, states – almost all are impacted by manipulation of world's quasi lords who are driven by their own personal interests and are willing and ready to break all rules of humanity and decency for the benefits of their own personal interests and agendas. The primary aim of this paper is to demonstrate that there is a need to fight manipulation, particularly manipulation of Bosnia and Herzegovina and the whole world. In order to do that, this paper elaborates on the most important characteristics of manipulation. An emphasis is paid to the types, methods and strategies of manipulation so to understand the implications of manipulation. Lastly, this paper proposes measures such as immunization in order to reduce humanoid proclivity to be manipulated.

Key words: manipulation, media, government, corporation, society.